כיתות ז'-ט' | גמרא | שיעור 2 מתוך 3 | 45 דק' | מסכת ברכות דף ב ע"א - ב ע"ב

"צאת הכוכבים": מתי מתחיל הלילה?

להורדה: מערך שיעור מלא (PDF) · דף עבודה (PDF) · מערך (Word) · דף עבודה (Word)

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יבינו למה המשנה כתבה "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן" ולא "משעת צאת הכוכבים", ויכירו את הביטוי "מלתא אגב אורחיה".
- התלמידים יכירו את שני הפירושים לפסוק "ובא השמש וטהר" ואת ההוכחה של רבה בר רב שילא מהלשון ומ"כדאמרי אינשי".
- התלמידים יכירו את הברייתא "סימן לדבר צאת הכוכבים" ואת הפסוקים מספר נחמיה על בוני חומת ירושלים.
- התלמידים ידעו את ההלכה למעשה: קריאת שמע של ערבית מצאת שלושה כוכבים קטנים (שולחן ערוך אורח חיים רלה, א).

📖 הסבר למורה

הגמרא שואלת למה המשנה לא כתבה פשוט "משעת צאת הכוכבים", ועונה שהיא מלמדת "מלתא אגב אורחיה": כהנים שנטמאו וטבלו אוכלים בתרומה בצאת הכוכבים, ו"כפרה לא מעכבא". אחר כך היא מבררת אם "ובא השמש וטהר" הוא השקיעה או הזריחה, עם ההוכחה של רבה בר רב שילא ממה שאנשים אומרים ("כדאמרי אינשי") וההוכחה מ"במערבא", ומסיימת בברייתא על נחמיה ובוני החומה, שממנה לומדים שצאת הכוכבים היא תחילת הלילה.

📜 המקור (מנוקד, מתוך ספריא)

גמרא, ברכות ב ע"א

אָמַר מָר מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים נִכְנָסִים לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן. מִכְּדֵי כֹּהֲנִים אֵימַת קָא אָכְלִי תְּרוּמָה? — מִשְּׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים, לְתְנֵי: "מִשְּׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים"! מִלְתָא אַגַּב אוֹרְחֵיהּ קָמַשְׁמַע לַן — כֹּהֲנִים אֵימַת קָא אָכְלִי בִּתְרוּמָה — מִשְּׁעַת צֵאת הַכּוֹכָבִים. וְהָא קָמַשְׁמַע לַן דִּכַפָּרָה לָא מְעַכְּבָא. כִּדְתַנְיָא: "וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ וְטָהֵר" — בִּיאַת שִׁמְשׁוֹ מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכוֹל בִּתְרוּמָה, וְאֵין כַּפָּרָתוֹ מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכוֹל בִּתְרוּמָה.

גמרא, ברכות ב ע"א - ב ע"ב

וּמַאי דְּהַאי ״וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ״ בְּיֹאַת הַשֶּׁמֶשׁ, וְהַאי ״וְטָהֵר״ — טְהַר יוֹמָא. דִּילְמָא בְּיֹאַת אוֹרוֹ הוּא, וּמַאי ״וְטָהֵר״ — טְהַר גַּבְרָא?! אָמַר רַבָּה בַּר רַב שֵׁילָא: אִם כֵּן, לֵימָא קְרָא: ״וְיִטְהָר״, מַאי ״וְטָהֵר״ — טְהַר יוֹמָא, כִּדְאָמְרִי אִינָשֵׁי: ״אִיעֲרַב שִׁמְשָׁא וְאַדַּכִּי יוֹמָא״.

גמרא, ברכות ב ע"ב

בְּמַעֲרָבָא, הָא דְּרַבָּה בַּר רַב שֵׁילָא לָא שְׁמִיעַ לְהוּ, וּבְעוֹ לַהּ מִינַּיְיהוּ: הַאי ״וּבָא הַשֶּׁמֶשׁ״ בְּיֹאַת שִׁמְשׁוֹ הוּא, וּמַאי ״וְטָהֵר״ — טְהַר יוֹמָא, אוֹ דִילְמָא בְּיֹאַת אוֹרוֹ הוּא, וּמַאי ״וְטָהֵר״ — טְהַר גַּבְרָא. וַהֲדַר פָּשְׁטוּ לַהּ מִבָּרַיְיתָא. מִדְּקָתָנֵי בְּבָרַיְיתָא, סִימָן לַדָּבָר — צֵאת הַכּוֹכָבִים. שְׁמַע מִינַּהּ — בְּיֹאַת שִׁמְשׁוֹ הוּא, וּמַאי ״וְטָהֵר״ — טְהַר יוֹמָא.

ברייתא, ברכות ב ע"ב

מֵאֵימָתַי מַתְחִילִין לִקְרוֹת קְרִיאַת שְׁמַע בְּעַרְבִית — מִשָּׁעָה שֶׁבְּנֵי אָדָם נִכְנָסִין לֶאֱכוֹל פִּתָּן בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת, דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים: מִשָּׁעָה שֶׁהַכֹּהֲנִים זַכָּאִין לֶאֱכוֹל בִּתְרוּמָתָן. סִימָן לַדָּבָר: צֵאת הַכּוֹכָבִים. וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין רְאָיָה לַדָּבָר, זֵכֶר לַדָּבָר, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וַאֲנַחְנוּ עֹשִׂים בַּמְּלָאכָה וְחֶצְיָם מַחֲזִיקִים בָּרְמָחִים מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים״, וְאוֹמֵר: ״וְהָיוּ לָנוּ הַלַּיְלָה מִשְׁמָר וְהַיּוֹם מְלָאכָה״. מַאי ״וְאוֹמֵר״? וְכִי תֵּימָא מִכְּי עָרְבָא שִׁמְשָׁא, לֵילְיָא הוּא, וְאִינְהוּ דְּמַחְשְׁכִי וּמַקְדְּמִי, תָּא שְׁמַע ״וְהָיוּ לָנוּ הַלַּיְלָה מִשְׁמָר וְהַיּוֹם מְלָאכָה״.

שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רלה, סעיף א

זמן קריאת שמע בלילה משעת יציאת שלשה ככבים קטנים ואם הוא יום מעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו ואם קראה קודם לכן חוזר וקורא אותה בלא ברכות ואם הצבור מקדימים לקרות ק"ש מבעוד יום יקרא עמהם ק"ש וברכותיה ויתפלל עמהם וכשמגיע זמן קורא ק"ש בלא ברכות:

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

1. פתיחה: איך יודעים שהגיע הלילה? (5 דקות)
2. "לתני משעת צאת הכוכבים!": מלתא אגב אורחיה (12 דקות)
3. "ובא השמש וטהר": שקיעה או זריחה? (13 דקות)
4. הברייתא: נחמיה ובוני החומה (8 דקות)
5. סיכום, הלכה למעשה ודף עבודה (7 דקות)

פירוט מלא של כל שלב, עם הסברים, טיפים, שאלות לכיתה ומפתח תשובות, נמצא במערך השיעור המלא (PDF).

💬 שאלות לדיון

1. רבה בר רב שילא הוכיח את פירוש הפסוק מ"כדאמרי אינשי", ממה שאנשים אומרים. האם גם היום השפה המדוברת יכולה לעזור להבין טקסט עתיק? תנו דוגמה.
2. בוני החומה עבדו מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ובלילה שמרו. מה זה מלמד על המסירות שלהם לבניין ירושלים?
3. למה, לדעתכם, השולחן ערוך דורש לחכות לשלושה כוכבים "קטנים", וביום מעונן לחכות "עד שיצא הספק מלבו"?

💡 הערות למורה

בשורה התחתונה: קריאת שמע של ערבית מצאת שלושה כוכבים קטנים. מי שקרא לפני כן (למשל כשהציבור מתפלל ערבית מוקדם), חוזר וקורא אחרי צאת הכוכבים בלי ברכות. רש"י (ב ע"א, ד"ה עד סוף האשמורה) מוסיף: "ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטתו יצא".

נוסח המשנה והגמרא: אתר ספריא, מהדורת ויליאם דוידסון (ארמית מנוקדת, ניקוד: דיקטה). פירוש רש"י ושולחן ערוך: ספריא. מומלץ שמורה יעבור על החומר לפני השיעור.

📝 בדף העבודה

השלמת מילים עם מחסן מילים, טבלה: מי אמר מה?, 5 שאלות הבנה, שאלת חשיבה ובונוס: ציירו. מחוון מלא בעמוד השני.

מקורות

- ברכות ב ע"א (ספריא)
- ברכות ב ע"ב (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים רלה (ספריא)

מחוון: "צאת הכוכבים": מתי מתחיל הלילה?

1. **חלק א (השלמת חסר):** א. צֵאת הַכּוֹכָבִים · ב. אַגַּב · ג. מְעַכְּבָא · ד. גַּבְרָא · ה. וְיִטְהָר · ו. שִׁמְשָׁא · ז. שַׁבָּתוֹת · ח. זַכָּאִין · ט. סִימָן. המילה המיותרת: חֲצוֹת.
2. **חלק ב (טבלה):** רבה בר רב שילא: "וטהר" הוא טהר יומא; ראיה: אחרת היה כתוב "ויטהר", ו"כדאמרי אינשי איערב שמשא ואדכי יומא". במערבא: גם הם הסיקו שזו השקיעה; ראיה: מהברייתא "סימן לדבר צאת הכוכבים". רבי מאיר: מתחילים משעה שבני אדם נכנסים לאכול פתם בערבי שבתות (רש"י: ממהרים, כי הכל מוכן). חכמים: משעה שהכהנים זכאים לאכול בתרומתן, וסימן לדבר צאת הכוכבים; זכר לדבר מהפסוקים בנחמיה.
3. **חלק ג, מילון:** מְכַּדְּי = הרי, הלא · לְתָנֵּי = שישנה, שיכתוב במשנה · אַגַּב אוֹרְחֵיהּ = על הדרך, בדרך אגב · קָמַשְׁמַע לַן = משמיע לנו, מלמד אותנו · דִּילְמָא = אולי · גַּבְרָא = האיש · כְּדַאֲמְרִי אִינָשֵׁי = כמו שאומרים אנשים.
4. **חלק ג, שאלות הבנה:**
    1. כדי ללמד "מלתא אגב אורחיה", דבר נוסף על הדרך: מתי כהנים אוכלים תרומה (בצאת הכוכבים), ושהכפרה (הקרבן) לא מעכבת אותם.
    2. כהן שצריך להביא קרבן כדי להשלים את טהרתו, מותר לו לאכול תרומה כבר בערב, בצאת הכוכבים, עוד לפני שהביא את הקרבן.
    3. פירוש 1: "ובא השמש" = השקיעה, "וטהר" = טהר יומא (היום נגמר). פירוש 2: "ובא השמש" = ביאת אורו (הזריחה מחר), "וטהר" = טהר גברא (האדם נטהר אחרי הקרבן).
    4. אם הכוונה לאדם, היה כתוב "ויטהר". וגם אנשים אומרים "איערב שמשא ואדכי יומא": השמש שקעה והיום התנקה.
    5. הפסוק מראה שכל זמן העבודה, מעלות השחר עד צאת הכוכבים, נקרא "יום", ושהלילה (זמן המשמר) מתחיל רק בצאת הכוכבים.
5. **חלק ד:** תשובה פתוחה. מחפשים: הבנה שבוני החומה עבדו קשה בתנאים מסוכנים, ודוגמה אישית מנומקת.